Núm. 53

15-5-28

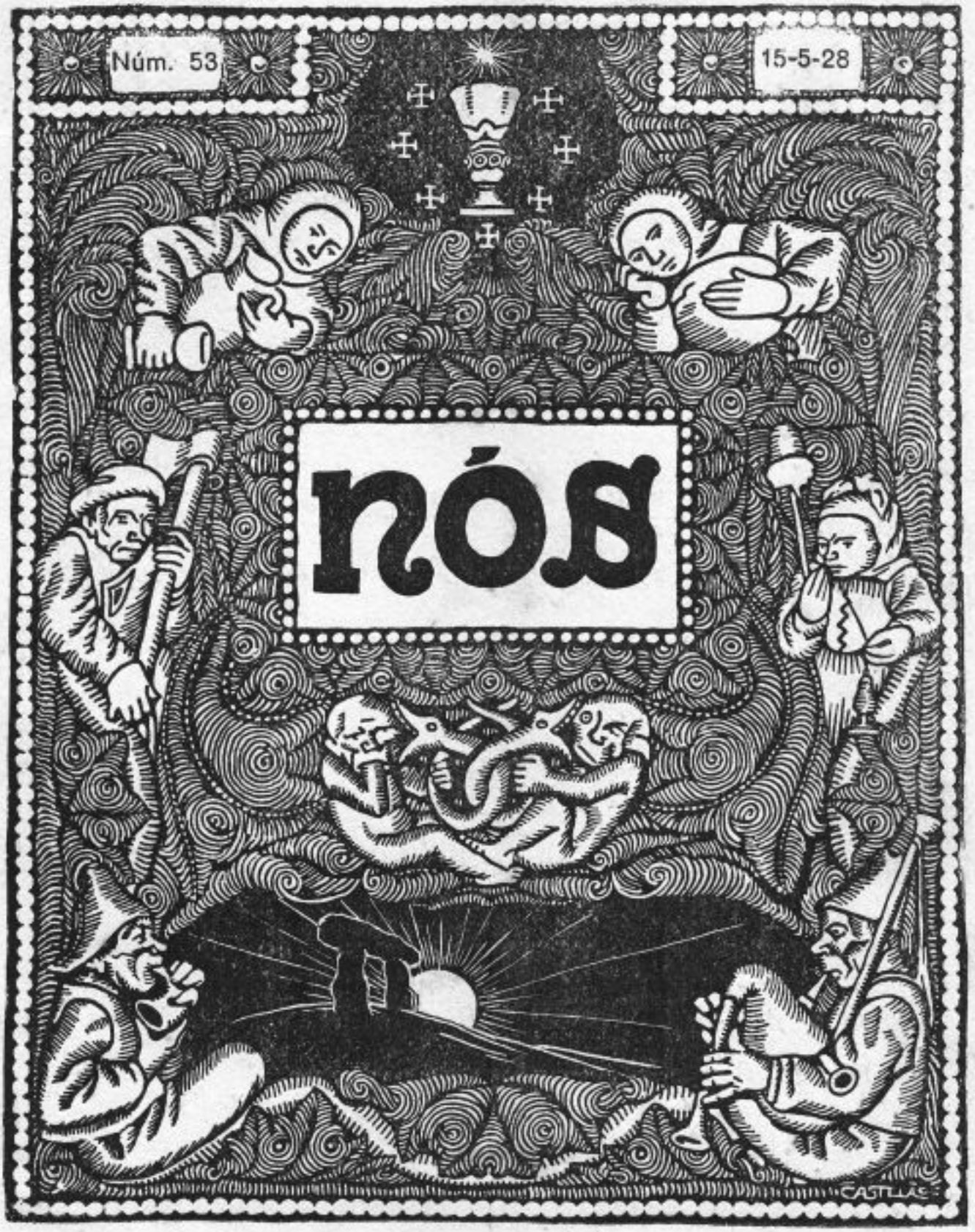

NÓS.

BOLETÍN MENSUAL da CULTURA GALEGA

Direitor Literario
Vicente Risco

Direitor Artístico
Alfonso R. Castelao

Adeministrador
ANXEL CASAL

DIREICIÓN E REDAUCIÓN:
Sto. Domingo, 47—OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:
Real, 36 1.º—A CRUÑA

ABONAMENTO

Doce númaros, na Peninsua	6'00 *pesetas.*
Fora da Peninsua	8'00 »
Númaro solto	0'70 »

NOTA

Este boletín non pubricará mais orixinás qu'os que foran direitamente solicitados pol-a Direición. Tampouco se fai solidario das ideas n-eles emitidos, a non ser dos que por non iren rubrados, enténdense que son da Redaución.

Os pagos son adiantados e os gastos de xiro de conta dos suscritores

SUMARIO

Descordo pra ben muiñar, POR F. BOUZA BREY.
Lembranza de Añón, POR RAMON OTERO PEDRAYO.
Vicetto ou o romantismo, POR VICENTE RISCO. (Á seguir no número que ven).
Notas entomolóxicas.-Insectos de Galicia, POR LUÍS IGLESIAS.
Probremas de Xeografía Galega, POR RAMÒN OTERO PEDRAYO.
Os homes, os feitos, as verbas, POL-A REDAUCIÓN.

Reloxería ZENITH

MÁQUINAS PARLANTES, DISCOS
AGULLAS e ACCESORIOS

M. CALVIÑO - Ourense

Vicente Risco

Abogado

Santo Domingo, 47-2.º Ourense

BODEGAS GALLEGAS, PEARES E OURENSE

Vinos finos de mesa: Tinto TRES RIOS. Blanco BRILLANTE
LOS GALLEGOS blanco e tinto

Macía e Valeiras, Apartado 18 - Ourense

SANATORIO QUIRURGICO DE SAN LORENZO

SANTIAGO DE GALICIA

DE LOS PROFESORES

D. Fernando Alsina y **D. Antonio M. de la Riva**

CIRUJANO — GINECÓLOGO

Establecimiento dotado de todos los elementos que exigen la terapéutica y la higiene modernas, situado en las afueras de la población, muy cerca del paseo de la Herradura

Teléfono número 195

Para detalles, cualquiera de los Directores o el Médico interno

desacougada na presa...;

P A R D O

ÓPTICO CENTÍFICO

Preguntoiro, 32
SANTIAGO

San Andrés, 50
A CRUÑA

CASA EISCRUSIVAMENTE ADICADA A ÓPTICA CENTÍFICA

X. CALVIÑO DOMÍNGUEZ

ABOGADO-PROCURADOR

CANTÓN PEQUENO, 1-(OFICINAS)

Teléfono, 581. A Cruña.

FOTOGRABADO

Si quer qu-os seus fotograbados sexan o mais perfeito posibres, convenlle envialos aos

Talleres de fotograbado ESPASA-CALPE S. A.

Ríos Rosas, 24-Apartado, 547 MADRID

Echoframiza de Amor, por Ramón Otero Pedrayo.

nós

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano X ★ Ourense 15 Maio 1928 ★ Núm. 53

Descordo pra ben muiñar

Pra Armando Suárez Couto.

Moe, moe, rodicio do Sol,
ai, o corpo da nena leda
fitada de evocazóns.

Moe, moe na acea infinida
das estelares moegas,
ai, os fros da meniña branca,
ai, o van da rapaza leda.
Tatuarás de lembranzas,
ai, o seu pensamento en tréboas.
Moe, moe o crudel corazónhe
ca roda da Lúa albela
que no meu muiño real —moe—
fica o aceeiro â espreita.

Moe presto o adibal das cántigas
que se aforcan as mozas senlleiras!.

Anda a auga —moe, moe— dos degaros
desacougada na presa..,
Ñanai Noite, vella aboa —moe, moe—
remenda o cribo de estrelas...

Moe, moe, rodicio do Sol,
ai, o gran da meniña leda;
pon o tanxedoiro amante
da serán camanduleira
e a orballada irá caendo
no fol da veiga serea.

Moe, moe, remoe, remoe,
ai, leda!.

F. BOUZA BREY

LEMBRANZA DE AÑÓN

«Ibámos por devesas e silveiras,
moras buscando e niños
de merlos, estorniños,
rulas, vichelocrégos, carniceiras».

Coma Curros gardaba Añón na invernia do seu destino unha rechoucheante Primaveira, agromada entr'as néboas da beira-mar. Por baixo da arquiteitura académica da égloga. «Recordos da infancia» latexan horas vibradoiras, horas de neno sumerxido no feitizo resoante pol-as carballeiras, pol-as penedías, da terra labrega e mariñeira. A onda estoupa na loira cunchada praia, e os piñeiros levan ô seu son hastra o soar algairento das escascas. Brancas velas en demanda de Muros, o caviloso Louro, e por fora, o centilear infindo da mar. En toda obra d'esquirtor galego dormen longas horas de nenez, cheas de espranza, insoas de refuxio. Inmorredoira reserva vidal apenas sentida pol-os nados n'outros cháns. Outimismo da infancia, irmán do eterno outimismo da raza. N'hai literatura que como a nosa teña tal fartura de natureza, nova e cambeante, tantos ollos de neno, fondos, maravillados, ô largo do decorrer dos versos ou das prosas.

Paralelamente ô verso bárdico. «Os tempos son chegados» dixo Añón: —«O tempo s'apresura—Querida patrea, escoita—Ise xemido rouco que racha o aireván». Chegaba unha realidade pol-o d'entón, redentora. Añón no seu cerne vate da Terra cantou o progreso. Viña pra esparexar a morna priguiza anterga. Inda deitaban por riba do verdecer dos liños, sombras abafantes de estruituras noxentas. Contra elas dábase o peito ôs tiros e pol-as novas luzadas sofrían-se ledamente a fame e a morriña lonxe do lar. Un mesmo cantar, en variados tonos, decorre dend'os Precursores á Cabanillas, e Taibo. Europa ten chamado de moitos xeitos ás nosas portas, e sempre os poetas souperon respondere. Ben saben que as ialmas dos pobos morren, isoladas. E que a língoa precisa alimentarse de novos hourizontes. Por algo os nosos poetas foron todos liberaes: pra ser dos bós e xenerosos compre unha grande emoción de Humanidade.

O Patriarca. A sua dinidade ratolaba d'amor ôs pobos e â liberdade. Quixera en língoa galega cantar o «Himno dos Pobos». Como tantas fidalgas testas do dazanove erguceu a sua, outiva e romántica, contra as nemigas nordesías. Gostaba de apalpar no corpo cánso d'emigrado un esprito ceibe. Asina rúbía ás costas do Porto falando da patria e do porvir con Antolín Faraldo e Romero Ortiz. Mocedade. Ledicia da serán portuguesa, esmaltada de doces froitos, cruzada de saudades, percorrida pol-a febre inqueda dos estudantes. O batelar das torres de Compostela nos ouvidos c'as pechas horas das crases do Seminario e a lembranza dos xornais literarios que xurdían contra tanta tradición acugulada. A cospirata. O tráxico ecoar dos afusilamentos. Fondas e longas seráns da emigración feitas de desesperos e de ancias: de coller unha pistola ou de trazar versos. Ben se decataba Añón como eran escoitados. Os poetas, d'aquela, sabían guial-a xente. E il podía cantar nas duas falas irmáns.

Nin Añón nin Curros disfroitaron d'un pazo aldeán pra soñar vivindo. Foi a mesma a grande door de Lamas, labrego espatriado na capidal da provincia. Da noxo cavilar en tanto maorazgo e señorote de vivir porco. Mais ditoso Pondal sentiu decorrer as estacións dend'as fiestras da sua casa galega e tivo tempo pra coller a fonda poesía da raza.

Outra door. Añón botado de Portugal sentiuse dobremente espatriado Todo o seu vivir foi d'un emigrado. Galiza dentro e lonxe. En Andalucía fartouse e foille boa pr'o corpo a grande sesta de sol e torrón labrego. Empregado en Madrí. As oficiñas abríanse as tres da tarde, traballase con lús ás ordres

de xefes que figuraban coroneles do norte. Logo a noite bohemia, a meiada redaución e o pensamento sempre voando por riba do Guadarrama e da planura marela hastra o consolo dos primeiros vals galegos. Soilo estivo n'eles curtas tempadas. O fadigado pelengrino da Europa non atopou un consolo no seo da terra-nai.

«Adiós frondosos bosques, adiós frolidos [prados,]
onde en ditosos días corrín e rebuldei!
sereas, craras rías, outeiros perfumados,
collede meus sospiros de bágoas salpicadas
¡Lonxe de vos eu morro! ¡Sin vos vivir non [sei»!]

O Patriarca, de certo. Il, fidalgo, forte, bulreiro, ô cabo do ben e do mal, vai levando da man a Curros ô largo das tríadas de «tres fios» do «Sainete». Grande vello de coroza, monteira e caxato «c'os seus grandes ollos d'águia—d'un criticismo infinito». Incomparabre visión do poeta romántico que armado da lira vai franqueando c'a autoridade da Morte e da Poesía, as portas mais pechadas. Añón o capitán da Estadea inda non rematou a sua pelerinaxe. Ô son do «¡Racataprán!» cruza a noite espeutral envexando o descanso de Curros. ¿Non é tempo, galegos, de que acougue n'unha coba galega, o corpo do vello capitán da Estadea? Xa que non tivo eiquí o seu derradeiro leito será impiedoso non atoparlle un copelo de terra ô poeta morto no Hespital lonxano.

RAMÓN OTERO PEDRAYO

VICETTO OU O ROMANTISMO

I

NACENCIA

A fins do século XVIII, tempo das derradeiras aventuras de mar, aportou â terra de Galiza, traguido se cadra do vezo que outrora trouguera â tantos seus compatrianos, xa dend'o tempo de Gelmires, un arriscado mareante xenovés, capitán d'unha goleta italiana.

Pousou na ría d'Arousa, foi navieiro e armador, casou c'unha viguesa, morreulle a muller, volveu casar c'unha ferrolán, e por fin morreu deixándoa con fillos e sen cartos. (1)

Chamábase Benito Vicetto, e o misteiro qu'asombra a sua vida aínda se non esparexeu, antes ben a leenda viulle apôr tráxicos adubíos. Murguía díz, nos *Precursores*, que era contrabandista. E alguén chegou a pensar que foi pirata e que morreu afusilado e qu'a traxedia da sua morte foi a que deixou pra sempre un lixo de tristura na fronte cavilosa do seu fillo.

Às veces é millor que non scipamos o que non sabemos da vida dos nosos grandes homes, non porque ô meu ver o ter sido pirata o pai de Vicetto poidera infamar a lembranza do Precursor. Ô rivés: de primeiras, qu'eu coido qu'o pai de Vicetto foi un home honrado que endexamais fixo mal á ninguén; e asina, a falsa acusación de pirateiría dalle unha aureola romántica que non tiña con seguranza na realidade da vida. O romantismo prestixiou ôs bandidos, con Schiller, pol-o que teñen de forza da natureza e pol-o que teñen de revolta contra unha sociedade que en bó dereito, enantes de punilos tería que se xustificar ela primeiro; e á mais d'esto, no pirata—lembrai a Byron, lembrai a Espronceda—importa mais o que hai de coraxe que o que hai de violación das lehumáns. Os piratas eran un dos perigos na-

(1) Vid. Murguía, *Los Precursores*, e Nicolás Fort Roldán, na biografía e bibriografía de Vicetto que pon ô frente da edizón de *Los Hidalgos de Monforte* publicada pol-a *Biblioteca Gallega* de Martínez Salazar, Cruña, 1903. É esta biografía, a mais cumprida que coñecemos, a que seguimos n'iste trabalho.

turás do mar, coma poden ser as tromentas ou os monstros mariños. E resulta menos grande a tristeira e fermosa figura de Vicetto sen ter esa historia tráxica no fondo escuro do seu pasado. Si ô menos aquil pai houbera sido contrabandista, qu'eso ben o podía ser sen deixar de ser home de bén! E non houbera sido millor que nós fixéramos ô pai de Vicetto pirata e condanado á morte, escribindo a vida do novelista do xeito qu'il tiña gusto d'escribir?

Mais sigamol-a historia.

D'onde veu a tristura sombriza e carraxenta qu'apadumou a vida d'aquil misántropo idealista? Da predominanza do humor mouro, do fel escuro, no seu temperamento, manifestó na coor bronzina do seu rosto nobre e alteiroso? Da sua apenada vida de meniño, estreita e probe, baixo unha nai aceda e impacente? Do esmagamento dos seus soños baixo da dura realidade?

Semella certo qu'a infancia de Benito Vicetto pasou sen ledicia, sen amor e sen fartura. Semella qu'a sua nai non tivo pra il arrolos de dozura e tenrura cariñenta, senón qu'o seu colo estivo pra il e pr'as fillas, fallo de quenturas, e o seu trato alporizado d'espiñas. Os fillos da viuda do xenovés viviron tiranizados pol-a sua nai, e ningunha tiranía mais doorosa qu'a que ven d'onde un precura achego e agarimo. Non é miragre qu'en todos lados vira nemigos, e que fora escitado e susceptibele, quen viveu os anos mozos n-un fogar asina enmourecido.

E non é qu'aquela nai fora ruín, coma foi por eixempro a nai de Leopardi, que ll'amargurou a vida inteira. Pol-a contra, a viuda do xenovés era unha d'esas heróicas nais galegas que van sacado adiante os fillos pol-o seu esforzo, c'un caraute rexo e inteiro, que non herdou o fillo, mais ô mesmo tempo, co mau xenio que dá o non ter.

Vicetto non pudo estudar unha carreira literaria; había ser coma tantos, na nosa Terra, un autodidacto. En 1836, tendo il catorce anos—nacera no Ferrol, o 21 de Maio de 1822—meteuno a nai no Colexio de Gardas mariñas e Pilotos do Arsenal do Ferrol, pra qu'estudara pra piloto. Iba seguir o camiño do pai. Mais nin pra iso chegaban os cartos; a vida da sua casa faguíase cada día mais dura, e Vicetto tivo que deixar os estudos pra ganar pra comer. Pra traballar aguilloado por unha nai rispita e nada gasalleira. Tristeira loita da vida, no tempo da formanza do esprito, no tempo en qu'un descobre o mundo e atópao novo e cheo d'engado e de ledo misteiro. Por sorte, Vicetto era un introvertido, un ensimismado, un malencónico, e os d'iste temperamento teñen xeito mais doado de preserval-a i-alma contr'os infruxos ruís. Ademais, Vicetto tiña unha irmá que lle queria e daba agarimo. Doce amor calmo e refrixerante, de superior efeito terapéutico pr'as chagas do curazón ainda infantil.

En canto tivo o tempo, Benito Vicetto sentou plaza. Era no tempo da guerra de Don Calros, da primeira, da dos sete anos. Xefes destemidos: o cura do Freixo, Guillade, Ramos, Frei Saturnino, erguían a bandeira do Rei e da relixión; partidas tan pronto armadas coma desfeitas, tiñan â xente en vilo; atrás d'elas ou co-elas, daban os seus golpes os latrafacciosos. Era tamén o tempo da Desamortización; Oseira, Celanova, San Payo, Ribas de Sil, Armenteira, Sobrado, todos aquiles poderes formidabeles esborrallábanse e Galiza esprimentaba o mais tremendo troque na sua vida, case sen decatárese, distraída no balbor da guerra e da política.

Tod'esto pasou diante dos ollos mozos de Vicetto, d'aquela soldado.

Pra perseguir ôs carcundas, orgaizáronse batallós francos, e n-iles foi Vicetto soldado distinguido. Entón foi cando aconteceu o suceso do afusilamento. Veleiquí com'o refire un biógrafo: «Non conservamos mais notiza d'aquil tempo, relativa ô noso ferrolán, que certo tráxico episodio en ocasión de recibir o mando d'un pelotón d'individos de tropa pra executar unha sentenza de morte contra un xefe d'unha partida de facciosos.

Ô saíren car'o lugar do afusilamento den-d'un *antigo mosteiro* trasformado en quartel, destacouse d'unha celda imediata a irmá do poeta, outa, fermosa e pálida, d'ollos azúes, vestida de branco e c'un ramo de froles na destra; e aquela aparición diante d'un condanado, que tamén era mozo e deixaba muller e un neno recén nado, fixéronlle per-

der a cabeza e axoenllarse diante d'ela berrando:

—Ai, Virxen Santísima, sálvame!

A irmá de Vicetto tiña o aire das aparicións lexendares da Virxe nos casos de miragre que se refiren. Tivo Vicetto qu'erguelo do chao e levalo d'alí ô quadro, deixando desmaiada â sua irmá, pra sempre ferida de morte. «Iste acontecemento, que Vicetto puxo n-un dos seus escritos, sería en realidade, asegún algús, a historia do afusilamento do seu pai... Non podemos creer tal, mais non quita que fose ô rivés: iste feito referido por Vicetto daria pé pr'a leenda do afusilamento do suposto pirata.

Vicetto emprincipiou a ser poeta ô tempo que era soldado, baixo a presión da poderosa corrente do romantismo, que barría á un tempo o antigo réxime e os remilgos clásicos. Era home fadado pr'o romantismo, e com'Almeida Garret, a quen s'asemella en mais d'un conceito, tiña poéticas visións nas longas horas de alerta, soñando agarrado ô fusil nas centinelas, maxinando *El caballero verde*, a sua primeira novela, datada en 1841, en Sobrado dos Monxes, cand'iba perseguindo unhas forzas pronunciadas, escribindo leendas e poesías, que co-il viaxaban na mochila, e que serían lídas nos corpos de garda, â luz da vela de sebo posta n-unha gran mesa coxa de castiñeiro enmourecido pol-o tempo, achegada á unha parede co cal saltado na que as somas dos circustantes deseñaría estranas pantasmas das qu'as testas deformadas perderíanse no fayado negrecento.

Era o incendio romántico á alapear nas almas, tempestade que ven da nacencia n-elas d'unha nova intuición das cousas, d'unha nova luz tan crara, tan nidia, tan pura, que ô pronto cega e confunde. As pautas, as mensuras, os módulos estéticos e filosóficos do XVIII, impersoás com'os do sistema métrico decimal, perde súpeto e a un tempo vixencia e senso. Os galegos van descobrir agora que teñen unha língoa, que teñen unha historia, que teñen unha Patria, en fin... E Vicetto vai procramar esta verdade ôs catro ventos. Qu'importa logo qu'inventara moitas mintiras? No curazón de todas elas vai sempre a verdade suprema.

Algús escritores, repetindose de cote os ús ôs outros, poñen o comenzo da renacencia galega na pubricazón do *Album de la Caridad* en 1862 (1) sen decatárense de aquil *Album* foi o resumé d'unha época: unha antoloxía do feito dend'o comenzo do século. Mais en realidade, quen fixo a renacencia, foi a xeración de Vicetto, a xeración romántica, a xeración dos Precursores: García Mosquera (1810-1868), X. M. Pintos (1811 1876), Pastor Díaz (1811-1863), Añón (1812 1878), X. M. Posada (1817-1886), Alberto Camino (1821-1861), e o periodo mais aitivo da renacencia foi antr'os anos 1840 e 1846, cando namentras Vicetto andaba no servizo, moitos dos outros estudaban a carreira, e en Compostela sentían aquiles xornais que xa levaban un nome ben indicante do tempo: *La Aurora de Galicia*, *El Porvenir de Galicia*, *El Idólatra de Galicia*.

En 1844 pubricou *El caballero verde*, (2) e emprincipiou a colaborar no famoso *Seminario pintoresco español*, o dos deseños d'Alenza e as caricaturas d'Ortego, e en *El Museo de las familias*. No *Seminario pintoresco* pubricou *La loca de Roupar*, e no *Museo*, *Un crimen y venganza* e *La roca sangrienta*. Poderosa pantesía e agudo romantismo, que Vicetto aportaba ás letras castelans, ond'a sua infruenza foi ben fonda.

As suas cousas pracían tamén en Galiza. Dous xornais que surtiron no Ferrol, *El Águila* e *El Ferrolano*, pedíronlle que escribira n-eles. Unha das narracións, que cecais por elo lembra *O Arco de Santa-Anna* d'Almeida Garret, localizouna n-unha vella casa da rúa do Castro, e chegou tan ô fondo da i-alma da xente, que a chegaron á creer, e coma refire Fort Roldán, viñan os rapaces esculcar a negrecente fachada, desexosos de penetral-o misteiro.

II

VICTOR BASBÉN

Rematou a guerra civil. Benito Vicetto pi-

(1) Entr'iles o P. Blanco García que, non sabemos ben por qué, ten moito podricamento en Galiza.

(2) Fost Roldán menciona duas edizós, as duas en Madri, a 1.ª de 1844 e a 2.ª de 1863 co títdoo de *El Caballero de Calatrava*. É unha novela cabaleiresca do século XIV.

deu a licencia e tornou pr'o Ferrol. Embarcou n-un porto do Cantábrico e asegún Fort Roldán coñeceu na travesía a Cristina, un dos seus tipos de muller; mais deixouna na Cruña.

Chegado ô Ferrol, desanímase ô atopar o Arsenal na mais fonda decadenza, Ferrol, ademais, na primeira mitade do século pasado era un pobo tristeiro e abatido, ond'os soños de Víctor Basbén íbanse esvair no vivir langoroso. Mais veleiquí que n-aquil ano de 1845, pol-o mes de Setembre, unha tropa de cómicos ven ô vello teatro da rúa de San Bernardo, antr'a Intendenza e as casas de Queipo, e Vicetto ofércelle *El arquero y el Rey*. A peza fíxose, e Vicetto tomou parte na representazón. O trunfo foi cramoroso: Don Leandro de Saralegui fíxolle unhas décimas, e Don J. Evaristo del Pozo un soneto, e as duas composicións foron imprentadas, e botáronllas no teatro, e os ademiradores figuéronlle o presente d'unha coroa de prata. Que mais iba pidir un autor de vintetrés anos? A vida arredaba as mouras cortinas pra ll'amostral-o camiño da groria cuio cupulado tempro destacaba n-un ceo d'alegría... De cote rompimentos e bambalinas, mais... (1)

Non rematara o ano cando marchou pra Madrí ingresar no Real Corpo d'Alabardeiros. Aló sigueu escribindo nos xornais, no *Seminario pintoresco* principalmente. Estaba na sua forza o romantismo, e Vicetto, hiper-romántico, debía trunfar. Escribeu d'aquela. *Macías el enamorado, La infanzona de Mesía, La corona de fuego, La Torre de Hércules, La ciudad de Tuy, El Salto de Santiago*. Ademais, recolleu as *Crónicas de Galicia*.

Cecais é eiquí onde debemos pôr o episodio de Víctor Basbén, aquil rapaz de 22 anos, outo, solto e xentil, de cabelos e ollos negros, e de cutis bronceado com'as nubes do Tambre nos bretemosos seráns d'outono... co seu chapeu de palla fina, a sua cravata de seda negra cuias puntas tendía car'os hombreiros co-a *nonchalance* de Lord Byron e o seu gabán escuro abrochado ata o colo qu'era de terciopelo negro». Vicetto atopou aquil seu propio pantasma nos montes da Tieira, nas ruíñas da torre de Mesía, na de Pambre, na d'Altamira, nos castelos de Monforte, Monterrey, Aldapéna, Alemparte, Celme, Villalba, a Frouseira, pois Víctor Basbén quería ver toda Galiza pra cantal-a sua historia iñorada. Algo do que poidéramos chamar *teoría da historia*, de Vicetto, ven a estar indicada no *Víctor Basbén* (1) singularmente na balada *Hiar-Treva*. *Hiar-Treva* é nada menos que un mito inventado de súpeto por Vicetto:

A *brétoma* cubría toda a nosa Terra, onde moraban cinco tribus: os Obres, pescadores, os Ambres, pegoreiros, os Troves, labregos, os Ebres e os Trevos, cazadores. Unha profecía das *ouras* (fadas) prometía unha traguida por unha nena. Os patriarcas querían cada un qu'a nena nacera na sua tribu. A muller do patriarca dos Obres tivo cinco fillos. Barall, Sill, Ill, Ti e Fi. A do dos Ambres, catro: Cam, Lam, Pam e Tam. A dos Troves, tres: Les, Lan e Mon. A dos Ebres, dous: Bo e Cece. A dos Trevas, chamada Breamo pariu una nena, e as ouras ô vela, berraron: — Hiar! Hiar! que na língoa primitiva sinifica: Luz! luz! E fuxíu a brétema. Morreron os patriarcas e as suas mulleres, non sendo Piadela, a muller do patriarca dos Ebres. Os cinco Obres, os catro Ambres, os tres Troves e os dous Ebres, todos querían a Hiar-Treva, mais ela non escolleu mais que a Fiobre, e do seu casamento veñen os Obre Treva, Arrotrebas ou Artabros, pirmeiros poboadores de Galiza.

Semella obra d'un tolo, mais d'un tolo con grandeza, e que sabe apuntar car'o zenit. Non ten o senso fondo dos mitos verdadeiros, mais sigue o procedemento de persoificación dos aicidentes xeográficos, dos pobos e das tribus tan adoito empregado nas mitoloxías. É o procedemento dos pirmeiros capitoos da *Historia de Galicia*. Uns cantos anos mais andados, Pondal imitaráio con mais fondo e discipriñado xenio: tamén il

(1) *El arquero y el rey* pubricouse en Madrí, en 1848, adicado a D. Saturnino Calderón y Collantes, en plaquette en folio de 16 paxs. É un drama en tres actos e en verso.

(1) Pubricou duas edizós: *Víctor Basbén*, Cruña, en cas de Castor Miguez, 1860, e *Amores del Conde de Basbén*, Cruña, 1874. Unha terceira principiou no tomo III da *Revista Galaica*

ha trocar en persoaxes ós ríos, os montes, os vals; persoificaciós d'iste xeito son o esforzado Cou-d'Indo, o moreno Ourens, o bardo Gundar, o guerreiro Gundariz, Brandomil o valente, Ousinde a doce rapariga xentil, Maroñas virxen intrépida, Margaride, Maymendos, a fada Baltar, e tantas outras, verdadeiras esculturas de brétema que nos versos do Bardo tran á nós un mundo miteco e lonxano, sen que ninguén faga espaventoso coma diante da mitoloxía un pouco infantil de Vicetto.

Tocantes á Víctor Basbén, é o mesmo Vicetto. *Víctor Basbén* quixo ser unha novela autobiográfica, anque d'unha historicidade semellante á de *Hiar-Treva*. Coma dí Murguia, Víctor Basbén non é o que Vicetto foi, senón o que il quixera ter sido. E mais así e todo, a viuda do xeneral R. imitante ô retrato da Duquesa d'Oxford, de Van Dyck, co-aquiles ollos *humanamente divinizados* e aquela traspárenza de cutis no que se vé circolar o sangue com'un vapor d'ouro enroxecido pol-o lume, e que deixou os seus dous amantes, o Duque de Abra e o colonel Cer, por Víctor Basbén, eisisteu e amou a Vicetto. E Murguía dí que as iniciás todas do libro responden á nomes verdadeiros, e que hai alí apelidos ós que se lle poden pôr doadamente as sílabas que lle fallan... Mais os escritores galegos d'aquil tempo, e ainda os do presente, son tan demais asisados e discretos, que endexamais se consideran con dereito a «levantar aquellos velos y hablar de tales cosas» co qué, quedámonos sen saber nunca a vida dos nosos literatos, coma non seña aquelo de «cursó con aprovechamiento las asignaturas del bachillerato en el Instituto de...» E coma Vicetto non cursou nada...

En troques, no *Víctor Basbén* enteirámonos das lecturas mais prezadas de Vicetto: Shakespeare, Schiller, Walter Scott, Fenimore Cooper, Chateaubriand, Lamartine, «eminencias nacionales» a eito, conforme caían nas maus. A mención de Fenimore Cooper é unha proba de que dí a verdade. A lista logo remata, mais non hai n-ela un clásico.

O auténtico Víctor Basbén era inteiramente romántico, mais non morreu de paixón, com'o da novela—o Werther galego—senón que o amor a Galiza salvouno, e viveu pra escribir e mitifical-a sua historia.

En 1850, cumpríu de todo o servizo militar e retirouse. e fixérono cabaleiro da Orde de Carlos III e furriel do presidio de Sevilla.

Sevilla pasmou a Vicetto é metéuselle no curazón. Tamén Faraldo sentira tan fondo o engado d'Andalucía que sucumbíu a il. Pásall'isto moito ós fillos das terras de brétema: Goethe, Byron, Ibsen, e cecais os deuses olímpicos deben ô sol de Grecia moito do seu inespricabele prestixio... Mais no caso de Faraldo, él foi o engado das terras solares, ou non sería mais ben o desengano de ter nado antes de tempo? O probe Faraldo había entón seis anos que vira perderse unha ocasiód d'escomezal-a Grande Obra...

Vicetto prefireu Sevilla ô Ferrol pra patria sua, posto qu'en Sevilla, dicia, emprincipiou a sentir e a querer. A querer, sendo ben mal pagado, pois unha muller sen curazón e sen honra fíxolle pasal-as penas do inferno (1) namentras il maxinaba a figura idealizada de Ildara de *Los Hidalgos de Monforte*, e a lembranza d'aquiles doores endexamais s'arredou d'il, e botou fel no seu conceito das mulleres. E veleiquí duas mostras da contradizón romántica do ideal e o real, qu'atromentara a Fichte e a Novalis, e ô Goethe de *Werther*. Vicetto manifestaa no conceito da muller e do amor, na Ildara e na Maret de *los Hidalgos de Monforte*, e no outro amor, no sentírese sevillano, cando a saudade da sua terra ll'andaba adentro, pulsando as cordas dos nervos. Ai, ríos e fontes! Ai, terras verdecentes! Ai, orballeiras miudas! Ai, camiñiños da aldeia! Ai, todo o que fai chorar sen un saber porqué! Recordos qu'un leva esquecidos e que son os que mais mandan...

O furriel de Sevilla fixo unha escapada ó Ferrol en 1851 e o día 21 de Maio, en Pontedeume, comprometeuse a escribil-a Historia de Galiza. Voltou ó seu emprego, e escribeu nos xornais de Sevilla: *La Aurora, El Telégrafo, El Eco de la Juventud*. E falaba de cote de Galiza, da sua xente, da sua historia, o curazón ferido de lembranzas da Pátrea

(1) Referenza de Murguia nos *Precursores*.

que coidaba despreciar... Qu'a Patrea non s'arrinca do peito com'algús pensan, dino todol-os eixempros: Ibsen, Joyce, Valle-Inclán... Quén sabe que calada morriña non rillaría en silenzo o curazón de Faraldo! Mais hai vegadas en qu'un non quer dal-o brazo a torcer.

En Sevilla imprentáronse *Los Hidalgos de Monforte,* en 1851 (1). Da sinificazón d'esta novela, é pouco canco se diga. Verdadeiro poema heróico, ten o ritmo violento e mozo d'unha cabalgada guerreira pol-o vale longal, con meles d'amores e terrores de sangue. Coma nos poemas clásicos, cada persoaxe ten a sua novela, e as cabaleirescas aventuras de cada un dos doce fidalgos, asemállanse ás dos *rotins* do xaponés Tamenaga Shunshui. Anaco da epopeya galega que non pode ser esquecido. Qu'importa que non seña certo? A verdade poética é, dend'o punto de vista vital, superior á verdade histórica, e a leenda ten unha verdade simbólica, unha verdade ideal. A outra verdade é somentes pra sabela; esta é pra vivila.

Nos *Hidalgos de Monforte,* Vicetto recreou a leenda de Pero Pardo de Cela, e deixou á Galiza un lema: *Deus fratresque Gallaeciae.*

A sinificazón galeguista dos *Hidalgos* soupérona ver os contrarios, coma Sánchez Moguel e Leopoldo Pedreira (2). Os nemigos son ás vegadas os que descobren as nosas millores qualidades. Vicetto deu figura poética ô galeguismo, e a *simbólica* da renacencia galega arrinca d'il. Pouco importa qu'a críteca histórica queira—sen conseguilo, pol-o demais, xa que a persoalidade de Pero Pardo é ainda e ha ser un misteiro—tirar ô Mariscal a sua croa de mártir e de héroe; o istinto vital de Galiza ha seguir de cote o soño de Vicetto, mais verdadeiro sempre qu'a mesma historía, e o qu'o queira desmintir, é por elo impío e perverso, xa qu'estima mais a sua cativa groriola d'erudito, qu'a tradizón e o istinto de conservación da sua Patrea.

En 1852, e coa impresión da leitura da novela cume de Vicetto, Don Ramón Rúa Figueroa adicoulle unha poesia tidoada *Nostalgia* — verba que traduz un dos matices da Saudade, nome da doenza que sofreu Petrarca en Avignon—e ô adicarlla, pregáballe de voltar á Terra-Nai. N-efeito, volveu, e de 1853 a 1856 morou na Cruña. Pedira o traslado, e foi mayor do presidio da capital de Galiza.

Benito Vicetto foi entón moi ben recibido na boa sociedade da Cruña, onde d'aquela brilaba o prestixio da soada Xuana de Vega, Condesad'Espoz y Mina, co-a aureola que lle daba o ter sido Aia da Raíña e da Infanta Duquesa de Montpensier — que no seu paso pol-a Cruña enchéraa de garimosas atenciós—a sua infruenza políteca e amizade con Mendizabal, Gil de la Cuadra, e todol-os prohomes do progresismo; e as suas moitas caridás e fundaciós benéficas. A ela adicou Vicetto a novela *Rojín Rojal* (1) unha das obras d'iste tempo e das mais coñecidas. Outras foron: *Diario de un calavera, Poesías* (2) e a segunda edizón de *Los Hidalgos de Monforte.* Foi esta edizón da gran novela a que mais fixo pol-a sua sona. D'ela escribiron Rua Figueroa, Murguía en *El Correo Universal* de Madrí, Puente y Brañas, Saralegui, Nombela, Bousingault...

Foi d'aquela cando se coñeceron il e mais Murguía. A *Gaceta* reproducira o artigo de Murguía en *El Correo Universal,* e na *Gaceta* leeuno Vicetto; non sabía quen era o autor, mais atopou a firma en *La Iberia,* e tomouno por un políteco. Vicetto dirixía entón *El Clamor de Galicia,* na Cruña, xornal onde s'inizaba o rexionalismo, seguindo o camiño

(1) Hai outras moitas edizós: a segunda, Cruña 1856; 1.ª, Madrí, J. J. Martinez editor, 1857; 4.ª na *Biblioteca del Imparcial* á morte do autor, en 1878. Despois houbo: a da *Biblioteca Gallega* de Martinez Salazar, Cruña, 1903; outra no folletín de *El Noroeste* pol-o 1918; outra en *Alborada,* de Monforte.

(2) Leopoldo Pedreira ocupouse dos *vicettistas* n'un artigo da *Revista Contemporánea* de 30 outono 1893 e na sua obra *El Regionalismo en Galicia.* Sánchez Moguel no seu discurso de recepción na Real Academia da Historia de Madrí, o 8 de Nadal de 1886, combateu principalmente á Murguía, o qual así coma outros escritores galegos, perderon moito tempo en refutalo, sen que en realidade valera moito a pena. A refutazón feita por Murguía pódese ver nos ns. 4 e 5, ano III (1889) da revista *Galicia,* de Martinez Salazar.

(1) Novela histórico-cabaleiresca do século XI, que se desenrola na bisharra de Pontedeume, con certos anacronismos. Tivo duas edizós: Cruña 1855 e Madrí 1857. D. Segismundo Garcia Castro fixo un poema tidoado *Rojín Rojal,* adicado á Vicetto e pubricado na Revista *Galatea.*

(2) Cruña, 1855. Vicetto era un dos millores poetas do seu tempo. Os seus versos están cheos de verdadeiro sendmento, con espresión doada e xusta.

aberto por *El Porvenir*. Vicetto falou alí de Murguía coma politeco, e co gallo aquil, cruzaron as primeiras cartas. Era no mes de Maio. O vran chegou, e Murguía tornou á Cruña. Il mesmo pinta a ansia que tiña de coñecer ô antor d'nn libro no que atopara todal-as espranzas e as emociós da sna mocedade...

Vironse. Non sei qn'ideia podía ter Vicetto do sen novo amigo, que cand'atopou aqnil mozo noviño, cativo, peqneno, aqnil diminuto trasno inquedo qu'il domiñaba co seu grandor e fermosura de corpo, caeulle a i-alma ôs pés. Semella que pensou tamén domiñalo co seu xenio, e colleu co-il tenor de mestre e de xefe. A boa parte iba! Pasaron xuntos un serán, e cando s'arredaron, Murguía foi pensando qu'era a pirmeira vegada que se vía, e semellaba a derradeira... (1)

Despois foron amigos, ata que foron rivás.

VICENTE RISCO

(1) É coma Murguía o refire nos *Precursores*.

NOTAS ENTOMOLÓXICAS

INSECTOS DE GALIZA

I

CALEÓPTEROS

Tencionamos cas presentes notas contribuir na medida das nosas forzas ó conocimento histórico natural da Galiza debendo adverfir que non son os que oxe pubricamos todol-os coleopteros que n-ela esisten sinón somente os que nós pol-o de agora temos alcontrado cuio número haberá de engrosar notabremente asegún poidamos adicar á este estudo mais vagar do que pol-o de agora dispomos.

Podemos adiantar dende logo que a riqueza entomolóxica galega é inmensa non soio en especies que se alcontran tamen en outras localidades da Península Ibérica i en xeral da Zona Paleártica que ofrece algunhas propias i escrusivas da Rexión e gran número de formas locales das que poderán facerse variedás que levan por decilo asi espetado a marca dos infruxos que encol dos seres vivos imprimen as condizóns ambente.

Co gallo de dar certa amenidade a estas notas citaremos as particulares costumes de algunhas especies por min observadas e daremos tamén o nome vulgar de outras á beira do nome científico.

Familia CINCINDÉLIDOS. — *Cincindela campestris*, L. (Vigo, Sant-Iago, Celanova; abondosa). C. flexuosa, Fabr. (Laxe; hai abastanza nas dumas).

Familia CARÁBIDOS. — *Elaphus uliginosus*. Fabr. var. *pyrinaeus*, Motch. (Vigo; pouco abondoso). *Notiofilus palustris*, Dulft. (Celanova; pouco abondoso). *N. quadripunctatus*, Dej. (Vigo; pouco abondoso). *Leistus vopter is*, F. (Vigo; pouco abondoso). *Calosoma m ıderae*, F. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Carabus lateralis*, F. (Sant-Iago, Vigo; abo ıdoso; Celanova; pouco abo ıdoso). *C. mel ıncholicus*, Fabr. var. *costatus*. Goy. (Sant-Iago, Vigo, Celanova; abondoso). *C. ɛıraus*, Oliv. (Sant-Iago, Vigo; abondoso). *C. Heydeni*, F. (Vigo; pouco abondoso). *C. macroceph ılus*, Dej. var. *Cantábricus*, Chur. (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *C. rugosus*, Dej. var. *celtibéricus*, (Sant-Iago, Vigo; p ıuco abondoso). *C. Deyrolley*. Gory (Sant-Iago; pouco abondoso).

Todas estas especies do xénero *carabus* representan no mundo dos insectos as feras dos Mamiferos; listos e desenvoltos no andar, valentes e destemidos no ataque teñen na loita o recurso das suas curtas anque cortantes e podentes mandíbulas, e a defensa do seu líquido cáustico e fedento que

guindado con forza pol-o burato anal, pode protexer unha retirada oportuna decidir deseguida unha situazón indecisa e arredar un nemigo co cual non sexa prudente medir as forzas.

Son istes insectos uns escelentes auxiliares do agricultor: nas suas xeiras nocturnas pol-os eidos precurados destruen grandes cantidades de caracoles, lesmes, larvas e vermes de insectos perxudiciales sin que lles metan medo nin o líquido viscoso dos primeiros nin as fortes mandíbulas e os pelos urticantes que arman a cabeza ou ourizan o corpo dos derradeiros.

O número de víctimas que fán cada noite é moi grande, pois non se conforman con matar aqueles que precisan pra fartar a sua fame senón que unha vez satisfeitos seguen na sua laboura de morte compracéndose en fitar os estremecementos de agunia dos vencidos, que van caíndo baixo as suas finas mais musculosas patas co ganglio cerebroide esmagado, destruído pol-as suas mandíbulas cortantes e aceiradas coma tixeiras.

Pol-a belideza das suas côres figura en primeiro termo *Carabus lateralis* «o xardineiro» de dous a tres centímetros de lonxitude coa cabeza e o protorax de côr verde metálico, cos élitros riscados lonxitudinalmente de mouro encol de un fondo verde cobrizo con notabels irisazóns. Séguco en coorazón *C. Heydeni* unha miga mais pequeno, tamén metálico cos élitros salferidos mais sin brilo. *C. melancholicus*, metálico tamén anque mais apagado ainda e por derradeiro *C. errans* e *C. macrocephalus* que modestamente visten de loito e que soio se permiten o luxo de aledar a monotonía da sua veste c-unha estreita franxa mourada que bordea o seu protorax i os élitros.

Cymindis variolosa, Fabr. (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *C. alternans*, Ramb. var. compostellana, Reich, (Sant-Iago; pouco abondoso). *Dromius linearis*, Ol. (Vigo; pouco abondoso). *Chlaenius vestitus*, Fabr. (Sant-Iago, Vigo; pouco abondoso). *C. velutinus*, Duft. (Vigo, Sant-Iago; pouco abondoso). *C. variegatus*, Paik. (Vigo; pouco abondoso). *C. fulgidicollis*, L. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Lycinus Hoffmannseggii*, Panz. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Anchomenus pallipes*, Fabr. (Vigo; pouco abondoso). *Amara trivialis*, Gyll. (Vigo; abondoso). *Anisodactylus nemorivagus*, Duft. (Lage; pouco abondoso). *Diacrhomus germanus*, L. (Celanova; pouco abondoso). *Harpalus discoideus*, Fabr. (Sant-Iago; abondoso). *N. Distinguendus*, Duft. (Sant-Iago; abondoso). *Bradycellus harpalinus*, Dej. (Vigo; pouco abondoso). *Stenolophus teutonus*, L. (Vigo; abondoso). *Ophonus pulescens*, Müll. (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *Pterostichus cantaber*, Cheo. (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *P. brevipennis*, Chor. (Sant-Iago; común). *Lyperosomus aterrimus*. Herbst. var. *nigerrimus*, Dej. (Sant-Iago; bastante común). *Poecilus dimidiatus*, Oliv. (Sant-Iago, Vigo; abondoso). *P. cuprens*, L. (Sant-Iago, Vigo; abondoso). *Laemostenes terrícola*, Herbst. var. *Reichembachi*, Ramb. (Vigo; pouco abondoso). *Laeterrícola*, Herbst. var. *baeticus*, Ramb. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Bembidium lampros*, Herbst. (Vigo; pouco abondoso). *Calathus melanocephalus*, L. (Celanova; abondoso). *C. micropterus*, Duft. (Celanova; pouco abondoso). *C. fulvipes*, Gyll. (Laxe; pouco abondoso). *Lteropus madidus*, F. var. *Lacordairei*, Ptr. (Sant-Iago; pouco abondoso). *S. globosus*, var. *gagatinus* (Sant-Iago; abondoso).

Familia DITISCIDOS.—*Dytiscus punctulatus*, Fabr. (Celanova; pouco abondoso). *D. marginalis*, L. (Celanova; abondoso). *Hybius fuliginosus*, Fabr. (Celanova, abondoso). *Hydroporus neglectus*, Sch. (Celanova, abondoso).

Familia GIRINIDOS.—*Gyrinus natator*, L. (Vigo, Celanova, Sant-Iago; abondoso).

Familia HIDROFILIDOS.—*Philhydrius melanocephalus*, Oliv. (Laxe; pouco abondoso). *Hydrobius oblongus*, Herbst. (Celanova; pouco abondoso). *H. limbatus*, Fabr. (Celanova; pouco abondoso).

Familia ESTAFILINIDOS.—*Creophilus maxiloxus*, L. (Vigo, Sant-Iago, Celanova; abondoso). *Staphylinus caesaeus*, Ced. (Vigo; pouco abondoso). *Ocipus oleus*, Müll. (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *O. obscuroaeneus*, Fairm. (Sant-Iago; pouco abondoso). *O. fuscatus*, Grav. (Celanova; pouco abondoso). *Evaestetus scaber*, Thoms. (Celanova;

abondoso). *Othius melanocephalus*, Gr. (Celanova; pouco abondoso). *O. punctipennis*, B. L. Celanova; pouco abondoso). *Heterothops dissimilis*, Grav. (Sant-Iago; abondoso).

Familia CLAVIGÉRIDOS. — *Claviger Piochardi*, (Vigo; pouco abondoso).

Familia SCIDMENIDOS.—*Mástigus palpalis*, Latr. (Vigo; pouco abondoso).

Familia SILFIDOS.—*Necrophorus vespilla*, L. (Vigo, Celanova; pouco abondoso). *N. vestigator*, Hersch. (Vigo; abondoso). *N. vestigator*, Hersch. var. *interruptus*, Bruel. (Celanova; abondoso). *N. investigator*, Gelb. (Vigo; pouco abondoso). *Silpha granulata*. Oliv. (Vigo; abondoso). *S. puncticollis*, Luc. (Vigo; pouco abondoso). *S. atrata*, L. (Vigo; abondoso). *S. rugosa*, L. (Celanova; abondoso). *S. rugosa*, L. var. *ruficornis*, Küst. (Celanova; pouco abondoso). *S. reticulata*, Fabr. (Ribadavia; pouco abondoso). *Silpha sinuata*, Fabri. (Vigo, Celanova; abondoso).

Familia HISTERIDOS.—*Hister sinuatus*, Illig. (Vigo; abondoso). *H. major*, L. (Vigo; abondoso).

Familia ESCARABEIDOS. — *Scarabeus laticollis*, L. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Sisyphus Schaeferi*, L. (Vigo; pouco abondoso). *Copris hispanus*, L. Vigo, Sant-Iago; abondoso). *C. lunaris*, L. (Vigo; abondoso). *Onthophagus vacca*, L. (Vigo; pouco abondoso). *O. taurus*, L. (Vigo, Celanova, Sant-Iago; abondoso). *Aphodius fimetarius*, L. (Vigo, Celanova, Sant-Iago; abondoso). *Typhoeus tiphoeus*, L. (Vigo, Celanova, Sant-Iago; abondoso). *Geotrupes mutator*, Marsch. (Vigo, Celanova, Sant-Iago; abondoso). *G. corruscans*, (Vigo, Os Ancares—n-esta bisbarra conóceno co nome vulgar de *Paparrois da merda*—abondoso). *G. scorialensis*, (Vigo; pouco abondoso). *Phyllognatus silenus*, Fabr. (Vigo; pouco abondoso). *Oryctes grypus*, Illig. (Vigo, Sant-Iago; pouco abondoso). *Melolontha albida*, Friv. (Ribadavia; abondoso). *Anoxia villosa*, Fabri. (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *Maladera holosoricea*, Scop. (Celanova; abondoso). *Hymenoplia strigosa*, Illig. (Celanova; abondoso). *Amphymallus pini*, Oliv. (Sant-Iago; pouco abondoso). *A. Seidlitzi*, (Vigo; pouco abondoso). *Hoplia praticola*, Dufs. (Celanova; abondoso). *Cetonia auzata*, L. (Vigo; abondoso). *C. morio*, Fabr. (Vigo; abondoso). *C. oblonga*, Gory. (Celanova; pouco abondoso). *Potosia opaca*, F. (Vigo; pouco abondoso). *Oxithyrea stictica*, L. (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *Tropinotus hirtella*, L. (Celanova; pouco abondoso). *Gnorimus nobilis*, L. (Vigo; pouco abondoso). *Trichius abdominalis*, Menetr. (Celanova; pouco abondoso).

Familia LUCANIDOS.—*Lucanus cervus*, L. (Vigo, Celanova, Sant-Iago; abondoso). *Dorcus parallelipipedus*, L. (Vigo, Sant-Iago, Celanova; abondoso). *D. oblongus*, Char. (Vigo, Sant-Iago, Celanova; abondoso).

O *Lucanus cervus* é o coñecido na Galiza cos nomes vulgares de *vacaloira* ou *escornabois*, é o coloso dos nosos insectos pois chega atinguir hastra sete centímetros de longo por dous a dous e meio de ancho. D-unha cor castaña escura e de corpo tosco de abondo non é precisamente un modelo de esbelteza; mais ninguén dubidará da sensazón de forza e de gabacheria que produz o fitar a sua enorme cabeza provida de fortes mandíbulas que teñen perdido xa a sua función masticadora pra se transformar en podentes armas de combate alongándose e ramificándose hastra semellarse as cornas do cervo de onde lle vén o nome de *ciervo volante* que se lle aprica en castelán.

Os machos, que son os únicos que poseen tales armas, sosteñen porfiadas loitas pra a posesión das femias. ¡Nada mais emocionante que estas loitas! Eu tiven modo de fitalas varias vegadas e alcontrei n-outras moitas os restos de ista pelexa a morte, podendo tirar pol-a forma en que se alcontraban as condizóns en que se tiña desenrolado.

Unha de istas loitas de que fun testigo tiña por certo un belido escenario; era no vello tronco de un arbre coberto de musgo e de ouricelos, de ise arbre que tan bén se axeita á nosa paisaxe que na nosa língua galega nomeamos coa sonora verba carballo e ó que os celtas baptizaron coa voz *Kuer cuer* (arbre fermoso).

Unha femia alcontrábase na cima de iste tronco; dous machos, envieirados sen dú-

bida pol-o olfato, rubiron deica ela sin sospeitar un do outro e ô chegar a un metro aprousimadamente da femia víronse mutuamente, quedaron a fitarse un instante quedos, cos ollos inmovels e de vagar, anque bén determiñados, acércanse coa cabeza ergueita i as mandíbulas abertas. Ô estar en contacto empínanse encol dos dous pares de patas traseiras e co par anterior abrázanse n-unha titánica loita corpo á corpo pelexando hastra que un de eles, mais listo ou mais forte, chega apreixar nas suas tenazas a cabeza do outro a coberta quitinosa resiste a presión, mais non é o esmagarlla ó que pretende o seu rival pois ô sumo conseguirá espetar un dos seus dentes na coraza resistente, o que trata é de arrincarlle a cabeza, ou pol-o menos facela xirar pol-a sua articulazón co protorax co cual se retorce e destrue a cadea nerviosa que estabrece a continuidade entre o ganglio cerebroide e o resto da cadea infraintestinal. Uns estremecimentos convulsivos acusan a morte do contrincante desafertunado, o vencedor solta a sua presa e vai asosegado ofrecer os seus agarimos â amada que, ô parecer indiferente, estivo á presenciar tan singular combate.

D-unha vegada alcontrei ô pé de un arbre un macho morto que apreixaba aínda nas suas mandíbulas a cabeza separada do tronco do seu adversario. Doado me foi o comprender á que era debido aquelo. No furor da pelexa o vencedor abrira as mandibulas o maximun e fixera presa na parte mais ancha da cabeza do contrario, e cando conseguíu arrincarlla atopouse na imposibilidade de soltala por non poder abrir mais as suas mandíbulas. Compréndese bén cal había ser a desesperanza do vencedor vencido pol-o mesmo trofeo da sua victoria. Andaría día e noite co aquil despoxo que lle lembraba de cote o trunfo obtido mais que o imposibilitaba pra recoller o premio, hastra que a morte o sorprendeu canso, esgotado, cheo, quizais de desespero ô ver que outro macho axuntábase â femia por cuia posesión tiña il loitado tan valentemente.

E por cabo n-outra ocasión dous loitadores entrambilicaran de tal xeito as suas mandíbulas que non podían afastarse; ningún vencía ô outro e os dous estaban vencidos.

Familia BUPESTRIDOS.—*Chrysobothrys affinis*, Fabr. (Celanova; pouco abondoso).

Familia ELATERIDOS.—*Athousmontanus*, Cand. var. *castanesceus*. Muls. (Celanova; pouco abondoso). *A. difficilis*, L. Duf. (Celanova; pouco abondoso). *Agriotes obscurus*, L. (Celanova; pouco abondoso). *Melanotus tenebrosus*, Erich. (Celanova, Sant-Iago, Vigo; abondoso). *Elater sanguineus*, L. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Cryptohypnus bimaculatus*, Ross. Celanova; pouco abondoso).

Familia CLERIDOS.—*Opitus domesticus*, Sturm. (Sant-Iago, Vigo, Celanova; abondoso). *Clerus optopunctatus*, Fabr. (Celanova; abondoso).

Familia CEBRIONIDOS.—*Cebrio carrenoy* (Vigo; pouco abondoso).

Familia LAMPIRIDOS.—*Lampyris noctiluca*, L. vulg. *Luz en cú* (Vigo, Celanova, Sant-Iago; abondoso).

Familia MALAQUIDOS.—*Malachius bipustulatus*, Erichs. (Celanova; pouco abondoso). *Henicopus vittatus*, Kiess. (Celanova; pouco abondoso). *H. pyrinaeus*, Fairm. (Celanova; pouco abondoso). *Lobonyx aeneus*, Fabr. (Sant-Iago; pouco abondoso).

Familia TENEBRIONIDOS.—*Blaps hispaniza* (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *Tenebris mollitor*, L. (Celanova; abondoso). *T. obscurus*, Fabr. (Vigo; abondoso). *Asida reticulata* (Vigo; abondoso).

Familia MELOIDEOS.—*Meloë coralifer* (Vigo; pouco abondoso). *M. violaceus*, Marsch. (Sant-Iago; pouco abondoso). *M. proscarabaeus*, L. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Litta vesicatoria*, L. (Sant-Iago; abondoso).

Familia EDEMERIDOS.—*Oedemera nobilis* (Vigo, Celanova; abondoso). *O. simplex*, L. (Celanova; pouco abondoso). *Stenostoma rostratum*, Fabr. (Muros; abondoso).

Familia CURCULIONIDOS.—*Apoderus coryli*, L. (Celanova; pouco abondoso). *A. intermedius*, Schön. (Celanova; pouco abondoso). *Attelabus curculionoides*, L. (Celanova; pouco abondoso). *Apion Wenckeri*, Bris.

(Vigo; pouco abondoso). *A. pomonae,* Fabr. (Celanova; abondoso). *A. tubiferum,* Gyll. (Vigo; pouco abondoso). *A. tamarisci,* Gyll. (Vigo; pouco abondoso), *A. variegatum,* Wenck (Vigo; abondoso). *A. squamigerum,* du Val (Ribadavia; pouco abondoso). *A. difficile,* Herbst. (Sant-Iago; pouco abondoso). *A. nigritarse,* Kirby (Sant-Iago; pouco abondoso). *A. simum,* Germ. (Celanova; pouco abondoso). *A. ervi,* Kirby (Celanova; pouco abondoso). *A. aeneum,* Fabr. (Vigo; pouco abondoso). *A. malvae,* Fabr. (Ribadavia; abondoso). *A. fagi,* L. (Celanova; pouco abondoso). *A. frumentarium,* L. Vigo; pouco abondoso). *A. cineraceum* (Vigo; abondoso). *A. argentatum,* Gerst. (Sant-Iago; pouco abondoso). *A. arrogans* (Vigo; pouco abondoso). *A. neglectum,* Gyll. (Celanova; pouco abondoso). *A. varax,* Herbst. (Celanova; pouco abondoso). *Thylacites fritillum,* Pauz. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Cnerhinus plagiatus* (Vigo; abondoso). *C. dispar* (Vigo, Celanova; abondoso). *Brchyderes lusitanicus,* Fabr. (Vigo, Sant-Iago, Celanova; abondoso). *Sitones regensteineusis,* Herbst. (Vigo; pouco abondoso). *S. Waterhousei,* Walt. (Vigo, Celanova; pouco abondoso). *S. crinitus,* Herbst. (Celanova; pouco abondoso). *S. tibialis,* Herbst. (Vigo; pouco abondoso). *S. lineatus,* L. (Vigo, Sant-Iago, Celanova; abondoso). *S. cinnamomeus* (Vigo; abondoso). *S. callosus callosus* (Vigo; pouco abondoso). *S. languidus* (Vigo; pouco abondoso). *S. gemellatus,* Gyll. (Vigo; pouco abondoso). *S. flavescens,* Marsch. (Vigo; abondoso). *S. griseus,* Fabr. (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *Cleonus morbillosus,* Fabr. (Vigo; pouco abondoso). *C. graminicus,* Panz. (Vigo; pouco abondoso). *C. cinereus,* Schrk. (Vigo; pouco abondoso). *C. piger* (Vigo; pouco abondoso). *Hylobius abietis,* L. (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *Hypera tessellata,* Herbst. (Celanova; pouco abondoso). *Otiorynchus fulvipes,* Gyll. var. *alpinus,* Richt. (Laxe; abondoso). *Lixus spartii,* Oliv. (Vigo; pouco abondoso). *L. anguinus,* L. (Vigo; pouco abondoso). *L. cylindricus,* Fabr. (Celanova; pouco abondoso). *Larinus turbinatus,* Gyll. (Celanova; pouco abondoso). *Pissodes pini,* L. (Vigo; abondoso). *P. notatus,* Fabr. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Anthonomus druparum,* L. (Celanova; pouco abondoso). *A. rufus,* Gyll. (Celanova, Sant-Iago; abondoso). *Baloninus eleptas,* Gyll. (Vigo, Celanova; pouco abondoso). *Pachytychius sparsutus,* Oliv. (Vigo; abondoso). *Orchestes pilosus,* Fabr. (Vigo; pouco abondoso). *O. lonicerae,* Herbst. (Ribadavia; pouco abondoso). *Cryptorynchus lapathi,* L. (Vigo; pouco abondoso). *Centorynchus radulu,* Gyll. (Celanova; abondoso). *Cionus alauda,* Fabr. (Vigo; abondoso). *C. Schönherri,* Bris. (Vigo; abondoso). *Calandra granaria,* L. (Vigo; abondoso). *C. orizae,* L. (Vigo, Celanova; abondoso). *Sphenophorus piceus,* Pall. (Vigo, Ribadavia; pouco abondoso). *S. meridionalis,* Gyll. (Sant-Iago; abondoso). *S. mutilatus,* Laich. (Vigo; pouco abondoso). *S. abbreviatus,* Fabr. (Vigo, Celanova; pouco abondoso). *S. opacus* (Vigo; pouco abondoso). *Dorytomus taeniatus,* Fabr. (Vigo; pouco abondoso). *Baris niteus,* Fabr. (Vigo; pouco abondoso). *B. cuprirostris,* Fabr. (Vigo; abondoso). *Dryopthorus lymexylon,* Schönh. (Celanova; pouco abondoso).

Todos istes insectos pertencentes á familia *Curculiónidos* son coñecidos na Galiza pol-o nome de *gurgullos* anque algúns como *Cnevrimus dispar* ten o nome particular de *pedrolo* que lle dan na bisbarra do Ribeiro moi coñecido pol-o mal que fan nos viñedos. Todos iles son moi perxudiciales á agricultura pois son fitófagos e non hai parte dos vexetales que se vexa ceibe dos seus ataques xa que en estado de larva ou adulto nutrense das follas, dos tallos, das raices ou dos froitos das plantas. Teñen todos unha fisonomía particular que os fai facilmente recoñecibels pol-a prolongazón do rostro en trompa mais ou menos longa en cuio estremo insertanse os órganos bucales e pol-as suas antenas acodadas. O número de especies que comprende a familia é inmenso pois soio na nosa Peninsoa hai citados uns 1.300.

Familia CERAMBÍCIDOS. — *Spondyles bupestroides,* L. (Sant-Iago, Vigo, Celanova; abondoso). *Prionus coriarius,* L. (Vigo, Celanova; pouco abondoso). *Cerambyx scopoli,* Laich. (Vigo, Celanova, Ribadavia; abondoso). *C. miles,* Bon. (Vigo; abondoso). *C. velutinus,* Brullé (Vigo, Celanova; abon-

doso). *C. cerdo*, L. (Vigo, Celanova; abondoso). *Aromia moschata*, L. var. *ambrosiaca*, Stev. (Vigo; pouco abondoso). *Hylotrupes bajulus*, L. (Vigo, Sant-Iago; abondoso). *Criocephalus rusticus*, L. (Vigo; abondoso). *Plagionotus arcuatus*, L. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Xilotrechus arvicola*, Oliv. (Vigo; abondoso). *X. antilope*, Zett. (Celanova; abondoso). *Clytanthus pilosus*, Forst. (Vigo; abondoso). *C. trifasciatus*, Fabr. (Vigo, Celanova; abondoso). *C. trifasciatus*, Fabr. var. *ferrugineus*, Müls. (Celanova; pouco abondoso). *C. grablomaculatus* (Vigo; abondoso). *Gracilia minuta*, F. (Celanova; pouco abondoso). *Septidea brevipennis*, Müls. (Celanova; pouco abondoso). *Callimus angulatus*, Schrk. (Ribadavia; pouco abondoso). *Stenopterus rufus*, L. (Celanova; abondoso). *Haplocnemia nebulosa*, Fabr. (Vigo; pouco abondoso). *Olerea oculata*, L. (Vigo; pouco abondoso). *Phytoecia coerulescens*, Scop. (Celanova; abondoso). *Rhagium bifasciatum* (Celanova; pouco abondoso). *Leptura (Strangalia) attenuata*, L. (Vigo; pouco abondoso). *L. (S.) bifasciata*, Müls. Celanova; abondoso). *L. (S.) melanura*, L. (Celanova; abondoso). *L. (S.) maculata*, Poda (Celanova; abondoso). *L. stragulata*, Germ. (Sant-Iago, Vigo; pouco abondoso). *L. Fontenayi*, Müls. (Vigo; pouco abondoso). *L. Fontenayi*, Müls. var. *erithorodera*, Chob. (Vigo, Celanova; pouco abondoso). *L. fulva*, de Geer (Celanova; abondoso. *L. (Vadonia) livida*, Fabr. (Celanova; pouco abondoso). *Phymatodes testaceum*, L. (Celanova, Vilanova; pouco abondoso). *Poecilium alni*, L. (Celanova; pouco abondoso).

Familia CRISOMÉLIDOS.—*Ulema cyanella*, L. (Sant-Iago, Celanova; pouco abondoso). *Crioceris asparagi*, L. var. *campestris*, L. (Vigo, Celanova; abondoso). *Clytra lusitanica*, Germ. (Celanova; abondoso). *C. laeviuscula*, Ratz. (Celanova; pouco abondoso). *C. pulesceus*, Duf. (Celanova; pouco abondoso). *Cryptocephalus sericeus*, L. (Celanova; pouco abondoso). *C. villatus*, Fabr. (Celanova; pouco abondoso). *C. sexpustulatus*, Rossi. (Vigo; pouco abondoso). *Timarcha coriaria*, Fabr. (Sant-Iago; abondoso). *T. sanguinolenta* (Celanova; pouco abondoso). *Chrysomella americana*, L. (Cesures; abondoso). *C. sanguinolenta*, L. (Vigo; pouco abondoso). *C. banksi*, Fabr. (Vigo; abondoso). *C. haemoptera*, L. (Vigo; pouco abondoso). *C. subaenea*, Sufrr. (Celanova, Sant-Iago; pouco abondoso). *C. chloromaura*, Oliv. (Sant-Iago; pouco abondoso). *Melasoma populi*, L. (Sant-Iago, Vigo; abondoso). *M. cuprea*, Fabr. var. *bulghareusis*, Fabr. (Celanova; pouco abondoso). *Adimonia tanaceti*, L. (Sant-Iago, Celanova; abondoso). *Lithonoma marginella*, Ibig. (Celanova; pouco abondoso). *Agelastica alni*, L. (Sant-Iago, Vigo, Celanova; abondoso). *Malacosoma lusitanica*, L. (Sant-Iago; pouco abondoso).

Familia COCCINELIDOS. — *Idalia bipunctata*, L. (Celanova; pouco abondoso). *Coccinella septempunctata*, L. (Vigo, Sant-Iago, Celanova; abondoso). *Thea vigintiduopunctata*, L. (Celanova; pouco abondoso). *Exochomus quadripustulatus*, L. (Celanova; pouco abondoso). *Novius cardinalis* (Pontevedra; abondoso).

Todol-os coccinelidos, mais preferentemente os do xénero coccinella son coñecidos na nosa rexión co nome de xuaniñas ou maruxiñas sendo frecuente ver os nenos xogar con elas facendoas pasear pol-a palma da mau en espreita de que abran as ás ó cual parece que as invitan coa coñecida cántiga:

Maruxiña voa, voa
que ch'ei dar
pan e cebola.

Son moi útiles á agricultura pol-o gran número de insectos parásitos das prantas, que destruen, especialmente pulgós, tendo sido utilizadas algunhas de elas como o *Novius cardinalis* pra combatir as plagas da *Iceria purchasi (cochinilla acanalada)* que ameazaban aniquilar as plantacións de laranxeiros de California.

LUÍS IGLESIAS

Suscribase a

"A NOSA TERRA"

Idearium das Irmandades da Fala

PROBREMAS DE XEOGRAFÍA GALEGA

NOTAS EN COL DAS FORMAS DE POBOAZÓN LABREGA

(*Proseguimento*)

A CASA

Pra rematare iste pequeno estudo da parroquia de Trasalba escolmada como terreo d'esprencia, compre deterse un anaquiño na consideración da casa labrega e mais do pazo, a casa fidalga. N'hai millor método que o de teimar respostas precisas ás preguntas do custionario que temos pubricado no primeiro capídoo d'iste traballo (páxina 13 do número 45 de NÓS). Mais dinantes impónse a fembranza das condiciós de desenrolo do vivir da parroquia. Temos ollado o maino e costante cambear das enxebres formas antergas en camiño car'un futuro que nas liñas xenerás figura ser en grande parte semellante ô vivir vilego. Mais como o home non pode fuxir sinón en certo grado ás detremiñantes do medeo étnico e xeográfico o estudo faise particolarmentes dificuldoso pois millor que fases rematadas son sucesiós de matices os cambeos que se desenvolven diante nós. Por iso as formas da casa xurden raramente ceibes e cuáseque sempre misturadas con elementos alleeiros, algús craramente estranos, outros mais ou menos adautados ô ser xeografico (no senso mais espallado) da terra. Hai que considerar acarón das formas enxebres as que remanecen da infruenza cidadán manteñida sobretodo pol-o diñeiro e o gosto das Américas. Adicaremos as liñas derradeiras á fermosa arquiteitura d'algús pazos. Pois os elementos románecos da eirexa, perteñecen á xurisdición da Seición do Seminario d'Estudos Galegos que ten á seu cárrego a laboura da catalogación dos moimentos.

A casa labrega. A casa-habitación

1 MATERIÁS DE COSTRUCIÓN.—Manda a pedra (do Rodeiro, das encostas, dos chaos) que por todal-as partes aflora na parroquia en petoutos e laxes de fina grá e doado traballo. Atópanse a cada paso siñás d'antigas canteiras esquencidas. Abonda considerar a grande cantidade de casas e de muros que dende antigo se teñen ergueito na parroquia. Nas verdadeiras casas de tipo antergo a pedra rachada somentes se pica nos cantos de xuntanza amostrando a esgrevia facies con que foi arrincada da terra. N'algunhas novas, especialmente nas faciañas e balcós pícase a supreficie ô xeito das vilas. N'as pequenas e probes que foron n'un tempo a maoría as parés son de pedras pequenas (forras) apenas difrentes das que se empregan nas muradellas. Somentes os esquinás, portas (lumieira) e algunha solaina locen pedras escollidas. Endexamais pizarra, nin tampouco o pallabarro propio das costrucións antigas de Ourense e outras vilas galegas (Celanova, Ribadavia. Monforte). N'algunhas usabase a madeira pechando sobrados sempre por riba d'unha pranta baixa de pedra. Moitas das casas antigas téñense remocidado con pisos enteiros de feitura cidadán, sobrados ou coartos de ladrillo, encaleados ou non. Ás vegadas istes engadidos son de tabique de ripia con barro e cal ô xeito dos tabiques interiores urbanos.

2 PRANTA.—Sempre reutangular nas antigas e nas mais das novas aparte d'un tipo moi curioso e vello de casa arredondeada, Somentes se conservan algús eixemprares adicados á palleiras, cortes e ouxetos semellantes. Ista feitura atópase n'outras localidás ourensáns (Arrabaldo. Mende) e na propia cidade (rúa de S. Miguel) e parés imposta pol-a lareira domiñante no vivir da familia e pol-o xeito de vivir comunalmente. Com'as que se conservan non están enteiras non se pode dicir se adoitaban ou non a figura circolar perfeita. Moitas deberonse edifi-

car asina pol-a cativeza do solar (laxes arredondadas, pé de outeiros etc) e tamén por aproveitare tarreos ô pé dos camiños e das prazas. N'algunhas boas casas que xa tiran â feitura do pazo o reutangulo compricase con unha ou duas azas pechando o curro.

3 ALZADO (fastiales, laderás e traseiras).—No tipo vello mais sinxelo correspondese o fastial rematado en triangulo c'a traseira da mesma feitura respondendo âs duas vertentes do tellado. Nas outras e nas novas en que a pranta acúsase menos reutangular as parés responden as catro augas do treiteado. Nos dous tipos abonda a entrada por un dos lados maores sendo iste caso xeneral nas vivendas novas.

4 COBERTA.—O caso mais sinxelo forma unha armación de pontós e vigas con trabe maestra que vai da dianteira â traseira con doela mais ou menos basta pra sosteñer a coberta de tellas; n'outro tempo foi xe-

CASA LABREGA DE TIPO ANTIGO

neral a de colmo hoxe do todo abandoada. Os derradeiros eixemprares desapareceron arredor do 1898 ô mesmo tempo das poucas monteiras que d'aquela inda usaban algús vellos. O treito de colmo loubado pol-a quentura que gardaba suxetabase con pequenas laxas postas sobre das parés e do cume do treito, por cordas tecidas c'a mesma palla centeo e tamén con pedras soltas. O sistema xeneral é de vigas escuadradas sufincadas nas paredes con cabeceiras aparentes por fora, desván de táboas ô que se rube por escaleira de man ou fixa, tella posta riba da doela e âs vegadas sufincos sustentando os pontós nas vigas. Nas modernas medra o emprego do *cielo-raso*. A tella ven en grandes carretos de Sanxiago (Fontefría) e d'outros logares dos chaos vendéndose por moyos.

Iste comercio da terra de Amoeiro esténdese hastra a rexión montanosa da Martiñá e das parroquias do concello de Carballedo (Lugo).

5 ORGAISMO VERTICAL.—As pequenas casiñas vellas soilo teñen pranta baixa con chán terreo, âs vegadas en todo ou en parte cobertas de táboas, facéndose n'ela toda a vida da familia. As mais teñen un sobrado ou piso outo pr'o que se rube interiormente por unha trapa ou por escaleira e mais xeneralmente pol-a solaina. En moitas iste coarto non ocupa todo o largo da casa. En compretala por habitaciós de pedra, ladrillo ou tabique consisten as mais das milloras. Non se coñece ningunha casa labrega con mais d'un piso. Todal-as antigas figuran estar rente ô chán; somentes nos logares amontoados agatuñan unhas por riba das outras procurando un pouco de lús. As mais sinxelas resciben lús pol-a porta, algunha bufarda que moitas vegadas se tapa c'unha pedra e pol-a fiestra aberta baixo a parede ladeiral. Nas millores ocupan as cortes e a cociña a pranta baixa, rubíndose ô sobrado por escaleira de pedra e balcón ou solaina, coberto aquil e ista ô descoberto, con porta e fiestras nos catro frentes si o edificio está isolado. Os balcós son xeneralmente de pau con porta moitas vegadas â escaleira; as solainas de pedra con balustradas de madeira, pés de pedras ou pedras deitadas. Tamén s'atopa nas vellas a escaleira de pedra sin baranda rematando na pequena solaina cadrada (patín) e desamparada que dá entrada ô coarto. É xeneral franquear as portas e solainas ô poente e meiodía, e as bufardas ô norte, disposición soilo variada pol-a veciñanza dos camiños e pol-as servidumes, cando non dán ôs propios curros. Nas casas modernas gárdase en xeneral a disposición anterga, n'algunhas con balcón (de ferro ou madeira) ô camiño mais sempre con entrada pol-a solaina. Figura medrar un tipo novo de pranta baixa con grande porta flanqueada por duas fiestras con vidreira. A porta de duas follas hourizontás cambease na corrente de follas partidas verticalmente; o primeiro sistema foi d'abondo xeneral nas vilas combinada c'a porta d'arco da que se non gardan exemprares n'ista parroquia.

6 DINÁMICA DO VIVIR DOMÉSTICO.—Nas casiñas tarreas d'un soilo espazo adícase â cociña o sitio mais escuro e baixo si o terreo é esporente coma acontece moitas ocasiós. Soilo en poucas modernas adícase â cociña unha porción do piso outo con cheminea de albañileiría moi adornada con combinaciós do ladrillo c'a cal. O xeneral é cociña na pranta baixa, terrea, ou n'un edificio afastado âs vegadas n'outro estremo do curro, e hastra isolada e separada da casa por un camiño. O fume sai pol-as tellas do baixo treito de duas augas; na cociña faise grande parte da vida; n'ela están a artesa da fariña, a arca c'o unto e porco curado, os mollos, o montón das patacas, hastra a leña e a pipa do viño. Moitas d'istas e outras cousas, incruso colleitas enteiras gárdanse no piso ou coarto ou sobrado dormidoiro de todos nas millores e en todal-as novas divididos por tabiques ou separaciós de táboas hastra certa outura. Non é doado apuntare todal-as combinaciós que nascen da división das casas entre os herdeiros, a xuntanza con outras, as remendalladas e adoitaciós compricadas. Hai coartos de casas que se xuntaron n'unha mesma familia comunicados por unha especie de tunel de táboas que corre por riba d'un anaco do curro; habitaciós feitas aproveitando un vagantío de balcón ou solaina, cociñas e habitaciós baixas apenas separadas por muros baixos e táboas da corte que ocupa unha porción da casa etcétera. Mais ésta combinación de corte e habitación tende e desaparece por compreto. O desván como o seu parexo mais elemental a barra das coadras úsase tamén pra gardar difrentes colleitas.

B. As construciós adxetivas â casa labrega.

1 O CURRO.—Reviste moitas formas sendo o dianteiro pechado por muros o mais xeneral, defendido por parras e arrodeiado por outras construciós (forno, bodega lagar, cortes, cortellos, pendellos, etc). O curro traseiro e menos xeneral e cuáseque sempre privado de comunicación direita c'a casa. En moitas casas terreas figura un reutangulo apegado ô da casa; en algunhas arrodeia a habitación e non poucas vegadas confúndese c'a horta. Nos logares bastos de casas é corrente o curro interior común e varias vivendas, cinguido pol-os balcós, con grande portal de carro e portas da mesma cabida pr'o servizo das cortes de debaixo das casas. Non son raros os curros independentes en combinación c'as outras construciós. O curro ten tanta importanza coma a casa nas ricas que precisan de carro e de vagantío pra darlle a volta sin sair ô camiño.

2 A IAUGA.—A mais da fonte, con tanque ou non do logar, moitas casas teñen auga de seu no curro, na horta ou n'un terreo

CUMIOS D'UN TELLADO

non alonxado. Algús logares non teñen sinón a fonte comunal. Ter auga propia é unha das arelas das familias. Xa temos dito a dificuldade das augas n'ista parroquia. Son contadas as casas con tanque; moitas gastan a auga pr'as angueiras e lavan a roupa nos puzos das nabeiras en casas ben afastadas. D'algús anos a ista parte síntese ô intrés por dotar ôs logares de boas fontes d'aproveitamento veciñal.

3 AS CORTES.—Representan en menor escada a feitura das casas antergas. Sempre estradas (de estrume, palla, fentos, asegún as necesidás), baixas, de piso fondo e alumeadas por bufardas. As millores cóbrense de barras pra herba, palla e leña. Dispóñense baixo da casa, arredor do curro ou fora d'il. As fiestras e bufardas franqueanse pol-o regolar ô aire norte pra refrescare o gando nas noites de vrán. Gárdase n'elas o carro cando non hai bó pendello; algunhas son as vellas porciós tarreas da casa. Pr'os porcos reservanse os cortellos mais escuros, baixos e abrigados; a millor acostuma a ser pr'a

mula ou faco) caso pouco frecoente, e pra xugadas de bois. A abenza acougase misturada c'o burro e c'as vacas; as veces en cortellos feitos de palitrocadas nas mesmas coadras grandes. Moitas casas antigas teñen galiñeiros ben feitos, pequeniños, aproveitando as parés ou debaixo da escaleira, coa sua porta e burato que se pecha con pedra pra dar saida ás galiñas, que en xeneral arregranse na leña do pendello, riba do carro, nas vigas da corte ou n'un recuncho da cociña ou do coarto baixo. Hai coadras que gardan a dita feitura circolar que debeu ser corrente n'outrotempo.

4 CELEIROS DOS PRODOITOS DO AGRO.—Os pendellos asombran os curros, independentes riba de postes de pedra seme-

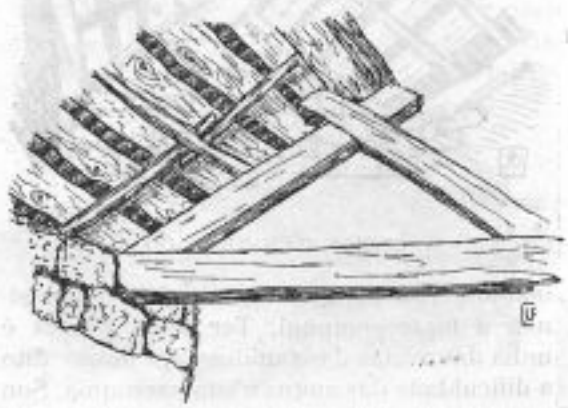

TELLADO D'UN PENDELLO

llando a feitura da casa ou apegados ás parés, agarimando as portas do curro, da casa e das coadras. Algús teñen a sua barra ou unha costrución de madeira enreixada (comedeira) pra gardar a herba fresca que outras vegadas se pón n'unha sorte de pia feita c'un anaco de caracocho. Tamén é corrente o pendello continoando o tellado da casa ou da corte. A palleira (pra herba curada e palla) acontece ser unha casiña semellante á unha corte mais de chán enxoito e millor ventilación. E mais xeneral dispór a palla en medas na eira ou no curro coma dinantes se facia tamén c'a herba. Hai en todol-os logares eiras pra disfroite de todol-os veciños que teñen obrigación de coidalas e limpalas. Moitas casas dispoñen da sua eira, ou fai iste oficio unha laxe ou penedo chao e preto da vivenda. Non se malla sinón riba de pedra; o millo ás vegadas, nas solainas. Os cabaceiros de un, dous, tres e hastra catro tramos, cobertos de tella, algús de colmo, de pedra con ripias de madeiras, sobre postes de pedra ou menos frecoentemente de pau, inzouse nos campos dos logares ou preto da casa, no curro, na horta ou acabalo d'un muro. Son do tipo xeneral, sinxelo, c'a sua provisión de táboas pra facer a separación dos tramos. As bodegas adoitan variedade de disposicións. Hainas isoladas e afastadas da casa, na viña ou preto d'ela, formando coma no logar do Quintairo, un pobo sin veciños. Son istas casiñas terreas, compretas no seu tipo pois hastra teñen algunhas cociña, con lareira, pendellos acaroados, e lagar no mesmo ou n'un local dividido con pilo, tanque, e o compricado aparato de madeira (fuso, porca) e pedra, pra pisar o viño. Hoxe somentes se emprega pr'o viño branco. Outras bodegas ocupaban un pouco da pranta da casa habitación ou dispoñense en pequenos edificios (bodeguiñas, bodegotes) arredor do curro, con fiestras, ou bufardas ó norte e as acostumadas portas coarteladas nas mais grandes. Xa temos dito como a leña se garda nos curros baixo os pendellos, nas barras das coadras, tamén en pequenas casiñas semellantes ás coadras. Os mollos nas mesmas bodegas ou en medas ben feitas no curro baixo o pendello. Xa non quedan na parroquia sequeiros pr'as castañas. Moitos prodoitos da terra gárdanse na casa (na arca o millo e o centeo, as fabas, garabanzos e demais), o mais do millo c'os cabazos nos cabaceiros, nos balcós e nas eiras poñense á enxoitar coma tamén as cebolas. As patacas de gasto diario ocupan un curruncho da cociña ou da bodega.

5 LOCALES DO TRABALLO INDUSTRIAL.—Son os mesmos indicados. Os xastres téñense procurado algún coartiño con vidreiras e a comodidade precisa pra o seu oficio. Algún zapateiro despacha c'os parroquianos por unha ventaiña baixa. Non hai letreiros. Os carpinteiros traballan ô amparo dos alpendres propios ou alleos. Baixo eles rachan os labregos as madeiras pr'as viñas, perparan a leña pr'o inverno, fan as molla-

das de bimbios etc. Traballos caseiros enchen no alpendre, na cociña, no coarto as tempadas choviñentas. No curro estílase a augardente e sácase o esterco pr'as terras. Somentes o muiño e a fragua teñen locales especiales. A tenda do tipo das correntes de

Os cabaceiros da Bergueira

carretera c'o seu mostrador que se pecha con táboas ocupa o baixo d'unha casa de construción moderna mais de xeito antigo.

C.—ELEMENTOS ARTISTICOS.—Un sinxelo barroquismo, n'ista parroquia pouco desenvolto, caraiteriza as ornamentaciós.

dellos, algús vellos tarabelos traballados, e pouco mais. Nos coores predomiñan os azües fortes, os roxos, e cada vegada os ocres escuros e noxentos.

D.—O PAZO.—O mais fermoso o chamado Pazo do Campo do lugar de Cimadevila. Duas azas saindo do reutangulo principal pechan c'a capela que dá ô camiño o páteo pechado con forte e dobre muralla coroada por almeas en figura de mitra, na que se franquea o portal c'a grande pedra d'armas, ceibe, por riba. Pol-o corpo central corre a

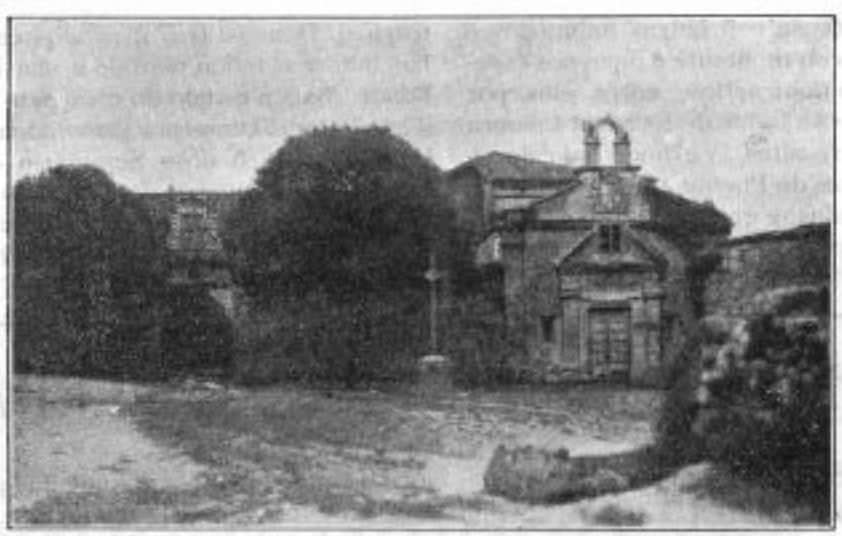

Xa temos falado dos dibuxos que fan os albañiles e'a cintɪ, do fermoso decorado d'algún balcón de madeira; compre engadir a crús e a pirámide que rematan os cabaceiros, as bandas ondeadas d'algunhas lumieiras, o sinxelo capitel das colunas dos pen-

solaina da que baixa a escaleira en dous tramos apegada á unha das azas coberta pol-a prolongación do treito da solaina, sostenida por lanzales colunas poliedridas ô remate do primeiro tramo. Balaustre barroco de pedra; tiestras e portas arrodeadas d'unha banda de

pedra lina labourada nos angulos. Capela de faciana linda, porta encoadrada en pilastras, bandas de roseiras, frontón triangular rematado pol-a pequena espadana e acougando a fiestra da tribua e a pedra d'armas. Nave treiteada de madeiras, n'outrora taraceadas, coro coberto por fermosa linterna de limpa canteiría. A faciana da casa olla pr'o Norte. Tres grandes salas, a maor a da esquina boura. As coadras e a tulla ocupan os baixos, empedreados, con grandes portas baixo as seis arcadas semicircolares que sosteñen a solaina do Norte. O desfeito do pazo apenas deixa sospeitar un pouco da sua antiga fermosura gabada pol'a tradiceón. Os outros pazos son tamen reutangulares, sin azas, con solainas ô sul e os elementos labregos ô Norte (páteo, c'os pendellos e demais cos-

S. W. compretanse con outras habitaciós e teñen fiestras con montante e poyo nos espesos muros comunicándose entre elas por portas baixas con follas de fermosa laboura coartelada en resaltes. A grande sala domina os ourizontes do Poente pol-o balcón de ferros traballados, e grandes lousas, sosteñidas por unha piña de pedras de preciosa latruciós). Dous ou tres divididos entre familias labregas teñen perdido a sua individoalidade. Mais o estudo do pazo non é propio d'iste logar. Damos por rematado iste traballiño adicado ô noso Seminario d'Estudos Galegos, con mentes de estendelo a outras parroquias si Deus da tempo e axuda.

R. OTERO PEDRAYO

OS HOMES, OS FEITOS, AS VERBAS

A TOLA DE SOBRÁN, por F. Porto Rey, A Cruña, NÓS, 1927.

A Editorial NÓS, cuio labor é verdadeiramente formidábele, e a quen as letras galegas son deudoras d'un tremendo esforzo, botou ô mercado esta fermosa comedia, estrenada hai tempo pol-o cadro de declamazón da Irmandade da Fala da Cruña. Debemos a F. Porto Rey unha novela, que é mais ben un conto longo: *Fermosinda*, que ten un engado inxenuo e unha delicada beleza. *A tola de Sobrán* non val o que *Fermosinda*, mais non deixa emporiso de ser unha xeitosa comedia, dina de figurar antr'as boas do teatro galego.

S. N.

Imp. NÓS. Real 36-1.º A CRUÑA

F. ROMAN E SACO

DROGUERIA

e FARMACIA

Pereira, 19 Teléfono 28

OURENSE

fiestra da tribua e a pedra d'armas. Nave

nas deixa sospeitar un pouco da sua antiga

Use o novo cristal PUNTAL, fabricación de Zeis,
e escrusiva da

CASA DE LOS LENTES

Plaza Mayor, 18. OURENSE.

Droguería e Farmacia

LUIS FÁBREGA

Progreso, esquina a Luís Espada

OURENSE

MERQUE VOSTEDE
Plumeiros RAFIUM

De mais dura qu'os de pruma e limpan millor. Véndese en todol-os estabrecimentos do ramo

Andrés Perille - OURENSE

A hixiene nos nenos

é a garantía da sua saúde física e moral o día de mañá.

No diario aseo dos nenos emplee o **"Jabón Sales de la Toja"**, único que ás suas altas calidades meiciñás xunta toda a finura e prefume d'un xabón de tocador.

Contribuie ô perfeito desenrolo das criaturas e evita o perigo da escrófula e o raquitísmo.

JABÓN LA TOJA

ÚNICO EN EL MUNDO

1pta PASTILLA

O Xabón da Toxa ademais de ser o mellor é un producto galego que nos honra no mundo enteiro

AGUAS DE

MONDARIZ

FUENTES DE GÁNDARA Y TRONCOSO

Propiedad de los Sres. Hijos de Peinador

Véndese en todal-as Boticas, Drogueirías Hotels, Depósitos d'augas minerás, Restaurants e vagós-camas de todol-os trés

Estas augas, de sona universal son o remedio enxebre e eficacísemo cand'un quer combater o Artritismo, a Diabetes, Desnutrizón, Obesidades diversas, doenzas do Aparello dixestivo, Anemia e Neurastenia

Riquisma auga de mesa gaseada naturalmente

MONDARIZ-BALNEARIO Áchase á 35 Km. de VIGO